

Opponensi vélemény

Bod Péter Ákos: Heterodox gazdaságpolitikák Magyarországon.

Döntéshozatal az európai peremvidék kötöttségei között

Bod Péter Ákos disszertációja jó negyedszázad munkásságát foglalja össze. A szerző 1986-ban védte meg kandidátusi disszertációját, amely nyugat európai kitekintésben vizsgálta az állami tulajdon, állami beavatkozás kérdéseit. Ezt követően, a napjainkig eltelt évtizedekben mind elméleti, mind gyakorlati szakemberként a magyar gazdaságpolitika állt érdeklődése, tevékenysége, írásai középpontjában. Könyvek, tanulmányok, tankönyvek, szélesebb közönségnek szánt cikkek jelzik a sokrétű témákat és a többszintű közelítést. A benyújtott mű ezt a szerteágazó munkásságot kívánja összefoglalni. Ezt jelzi azt is, hogy a disszertáció hivatkozásainak közel negyven százaléka saját közleményre történt.

Mint a szerző írja „a sokféle elágazó témakapcsolódások közepette egy gazdaságpolitikai alapdilemmának az értelmezésére irányul: miként lehet a siker esélyével gazdaságpolitikát folytatni interdependens világban, miközben adottságaink és külső feltételeink jelentősen és tartósan mások, mint amilyenekre a vezető, meghatározó országok gyakorlata épül.” (Tézis, 5-6. oldal) Amint a dolgozat alcíme is jelzi, a vizsgálat értelmezési tartománya az „európai peremvidék” kíván lenni, és ezen belül Magyarország. A peremvidék itt a régebbi déli európai uniós tagállamokat, Írországot és a később csatlakozó volt szocialista országokat jelenti.

Azzal egyetérttek, hogy sok minden hasonló lehet ezen országokban, többek között, hogy erősebb beavatkozás, intenzívebb „szabályozói sokkok” lehetnek/lehetnének szükségesek, mint a fejlett, stabilabb intézményekkel rendelkező centrumban, és ez nagyobb hiba és korrigálási lehetőséget illetve szükségességet generálhat, ami nagyobb bizonytalanságot is hordozhat. (Disszertáció, 17. oldal) Ugyanakkor, a disszertáció tartalmilag valójában nagyon kevésbé tér ki a peremvidék más országainak gazdaságpolitikai dilemmáira és gyakorlatára, így a disszertáció állításainak zömét nem feltétlenül általánosíthatjuk a peremvidék egészére.

A középpontban természetesen Magyarország áll, és izgalmas feltevést fogalmaz meg a szerző egyfajta iránytűként a magyar gazdaságpolitika elmúlt fél évszázada kapcsán, azt állítva, hogy a sok változás között a heterodoxia bizonyult állandó jellemzőnek. A „sok kitérő

és kivétel közepette a heterodoxia bizonyult jellemzőnek, csaknem általánosnak. A következmények – nem meglepő módon – elég vegyesek, gyakran azonban egyértelműen negatívak. Ugyanakkor a tények szerint a máshol hirdetett gazdaságelméleti és gazdaságpolitikai ortodoxia követése sem vált be – de nem is válhat be. A szervezeti rend, az irányítási rendszer, a gazdaságpolitika tényleges eszköztára egyedi jelleget is hordoz, ezért az elméleti modellek szoros követése csakis szuboptimális eredménnyel járhat.” (Disszertáció, 9-10. oldal).

A szerző három periódust emel ki, mintegy esettanulmányokon keresztül alapozva meg állításait. Az első az 1968 utáni magyar reformszocializmus korszaka, második a kilencvenes évek elejének rendszerváltása, és a harmadik, legaktuálisabb és legrészletesebbnek szánt rész az elmúlt évek, a 2007 utáni időszak vizsgálata. Ez utóbbi korszak kapcsán igen gyakran hangzik el a „nem szokványos” jelző, és a szerzőt ez is inspirálhatta annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy vajon az ez előtti időszakokban valóban „szokványos”, „ortodox” volt a magyar gazdaságpolitika, vagy sem?

A disszertáció és a tézisek végigolvasása izgalmas szellemi utazást kínál Magyarországon elmúlt évszázadának végiggondolásához, sokféle elágazással, és állítással, amelyek nem mindegyikével kell, lehet egyetérteni, de mindenképpen érdemes megfontolni. A következőkben az opponens számára lényegesnek tűnő új és újszerű megállapításokat emelem ki, majd ezt követően néhány vitatható pontra irányítom a figyelmet.

1. Fontos új megállapítások

- 1.1. A már sok oldalról vizsgált 1968 utáni magyar piaci mechanizmus kapcsán a szerző bemutatja a korábbi átörökölt túlcentralizált vállalati szerkezet visszahúzó hatását. A rendszerváltás után a nagyméretű vállalatok túlsúlya is nehezítette a hazai szereplők aktívabb részvételét a privatizációban. A „magyar modernizációs kísérlet elégtelen, csalódást keltő eredményeinek egyik magyarázó tényezője az a vállalatszerkezeti, üzemi rend volt, amelyet egy más koncepciójú gazdaságpolitikai kampány során az 1968-as reformot nem sokkal megelőzően vezettek be.” (Disszertáció, 173. oldal)
- 1.2. Fontos része az elemzésnek, ami a magyar rendszerváltás graduális jellegét vizsgálja. A magyar előzmények jelentősen különböztek a makroszintű sokterápiát alkalmazó volt szocialista országokétól, így nálunk nem volt erre szükség. Ugyanakkor a mikroszintű átalakulás, alkalmazkodás radikálisabb volt nálunk a kilencvenes évek elején, mint akár Lengyelországban, vagy még inkább, mint Csehországban. „A

rendszerváltozás intézményfejlődési kérdésekben szükségszerűen graduális, mikrogazdasági vonatkozásban (csaknem elkerülhetetlenül) sokkszerű.” (Tézisek, 12. oldal)

- 1.3. Annak bemutatása, hogy a fejlett országok utolérésének az erőltetése növeli a gazdaságpolitikai tévút esélyeit. Ez a közép-kelet európai térségben történelmi jelenség, de napjainkra is igaz, hogy az utolérés kiemelt célként való meghatározása a populista, a realitásoktól elszakadó gazdaságpolitikai felfogás előretörését eredményezheti, demokratikus körülmények között is. „Az utolérés nemzeti ügyé emelése elősegítheti a voluntarista gazdaságpolitikai felfogás felerősödést – immár új körülmények között.” (Disszertáció, 160. oldal)
- 1.4. A válságok, és így a 2007/2009-es is, felerősítheti a gazdaságpolitikákban a nem szokványos, heterodox elemek súlyát. Ez részben az elméleti elbizonytalanodással, részben a sok szempontból rendkívüli helyzettel függ össze. Ez jelenthet új elemeket, vagy éppen jóval korábbi eszközökhöz való ösztönszerű visszatérést. Ez önmagában nem szükségszerűen rossz vagy jó, hanem az eredmény az adott körülményektől, intézményi feltételektől és beágyazottságtól függhet. „A „nem szokványos és a heterodox gazdaságpolitika hívei megerősítést nyerhetnek abból, ha az elfogadottnak számító gazdaságpolitikai gyakorlat mögöttesét képező gazdaságelméleti főáram maga is meggyengül... Válságos időben vagy egyszerűen trendforduló idején azonban nyilvánvalóan megnő a döntéshozatal improvizatív elemének jelentősége; az elméleti tudás gyarapodásának, építkezésének más az időbelisége, mint a gyakorlati döntéshozatal időigénye” (Disszertáció, 131-132. oldal)
- 1.5. Fontos része a disszertációnak annak elemzése, hogy a közgazdasági elmélet, az ortodox illetve heterodox gazdaságpolitikák milyen viszonyban állnak egymással. Miközben mindig létezik elméleti mainstream, emellett számos kevésbé kiterjedt irányzat is segítséget adhat adott gazdaságpolitikához. Ugyanakkor a nemzeti gazdaságpolitikák mindig konkrét intézményi keretek, társadalmi feltételek között tevékenykedő szereplők döntéseiből, interakcióiból születnek, és a politikai sikeresség vagy sikertelenség a megítélés mércéje. De ez nem azt jelenti, hogy az elméletnek nem lenne jelentősége, de a kapcsolat igen összetett és áttételes. A heterodox gazdaságpolitika is lehet sikeres, ilyenkor „nem az elmélet más, hanem az intézkedések kalibrálása, sorrendje, intézményi háttere.” (Disszertáció, 155. oldal)
- 1.6. A kiterjedt globalizáció nem jelentheti és nem is jelenti a nemzeti gazdaságpolitikák jelentőségének lecsökkenését, számos területen megmarad a szuverén döntés

lehetősége és felelőssége. Sőt, a megfelelő világgazdasági alkalmazkodásban ugyancsak nagy a szerepe az adott ország gazdaságpolitikájának. A „korábbi közhiedelmekkel szemben a tagállamok kormányainak döntési tere – és ezzel döntési felelőssége – nem tűnt el”. (Disszertáció, 170. oldal)

2. Kérdések, vitapontok

2.1. Valójában mit is érthetünk az ortodox, és mit a heterodox gazdaságpolitikán? A disszertációban, amint a cím is utal rá, a heterodox gazdaságpolitika fontos kategória, több állítás is kapcsolódik hozzá. A „Heterodox gazdaságpolitika: lehet-e egyáltalán más?” alfejezet (Disszertáció, 38-44. oldal) próbál erre választ keresni, miközben jelzi a definíció nehézségeit. Mivel minden ország, minden korszak különbözik, ezért a konkrét gazdaságpolitikák is eltérnek, és állandóan változnak, már csak azért is, mert a politika egyik területe ez. Bizonyos, széles körben elfogadott, alapelvek konzisztens alkalmazása lehet esetleg olyan váz, amit talán érdemes ortodox gazdaságpolitikai modellnek nevezni. De nehéz lenne olyan országot, olyan időszakot, olyan kormányt találni, amikor ezek teljes mértékben érvényesülnek, amely tehát ortodox gazdaságpolitikát folytat. Bizonyos értelemben minden konkrét gazdaságpolitika valójában heterodox. A szerző végül praktikusán közelít, a fejlett országokét tekinti mintának. „Mivel a gazdaságelméleti fősodor értelemszerűen a főbb, fejlett, meghatározó országokban (a „centrumban”) születik, a mindenkori centrumhoz képest peremhelyzetű országokban eleve valami mással – azaz a fenti értelemben vett heterodox megoldással – fognak próbálkozni. Ez a kerete annak az alábbi elemzésnek, amely a magyar viszonyok között folytatható gazdaságpolitikai gyakorlat utóbbi évtizedeit tekinti át, komparatív felfogásban. A szerző adottságnak veszi, hogy másokhoz (egy modellhez vagy egy konkrét referencia-országhoz) képest eltérően működik a magyar gazdaság, és a fősodorhoz képest sok vonatkozásban más a gazdaság állami irányítása.” (Disszertáció, 40-41. oldal) A követett gazdaságpolitikáknál a közgazdasági elmélet mindenkori fősodrának való megfelelés még a legfejlettebb országokra sem jellemző, és azok gyakorlata is lényegesen eltér egymástól, így, véleményem szerint, ez sem lehet valós mérce, az ortodox, heterodox különbségtételben. A disszertáció szerzője ugyanakkor, amint a fenti idézetből is látszik, eleve „adottságnak veszi”, és nem bizonyítandó hipotézisnek, hogy a

peremhelyzetű országokban, és így Magyarországon is, heterodoxnak, a fejlett centrumtól eltérőnek kell lennie a gazdaságpolitikának.

2.2. Az előző kérdéskör Magyarországra való továbbgondolása során felmerül a kérdés, hogy a szerző által vizsgált három időszakot, amelyekre a szerző szerint a „heterodoxia bizonyult jellemzőnek, csaknem általánosnak” (Disszertáció, 10-11. oldal), mennyire lehet közös nevezőre hozni, és mennyiben nem. Mindezt érdemes differenciáltan végiggondolni annak a fényében, amit a szerző is megfogalmaz, hogy önmagában nem a heterodox jelleg a probléma. Érdemes ennél azt is figyelembe venni, hogy az első vizsgált periódus a szocializmus egy változatát fogja át, a második kétféle társadalmi-politikai-gazdasági rendszer közötti átmenetet, míg a harmadik egy vegyes gazdaság fél évtizedét. Az is felmerülhet, hogy milyen a mélyebb kapcsolat lehet a három vizsgált időszak sajátosságai között.

2.3. A szerző részletesen elemzi a piaci szocializmus időszakát, és ezen belül a vállalatvezetők motivációit. Itt vitatkozik azzal a felfogással, amely szerint a tervgazdaságokban a vállalatvezetők egyik fő motivációja a mindenáron való növekedés, és itt Kornai János *A hiány* című munkájára hivatkozik. (Disszertáció, 58. oldal), és ezzel szemben fogalmazza meg álláspontját. „Széles vállalati körben szerzett ismeret mondott ellent annak a leírásnak, amelyet Kornai adott a reform utáni szocialista vállalatról.” (Tézisek, 11. oldal) Kornai János *A hiányban* valójában csak az 1978-ig terjedő időszakot vonta be, és a klasszikus rendszer elemzése áll a középpontban, ahol a puha költségvetési korlát túlsúlya a jellemző. A növekedés-maximáló vállalati magatartás a reform előtti időszakra tipikus, de a vezetői motivációk itt is összetettek, a megtorlástól való félelemtől kezdve az alkupozíciók javításáig. Ugyanebben a művében a reform utáni időszak vállalatvezetői magatartását Kornai János igen árnyaltan elemzi, beleértve a Bod Péter által elsődlegesen kiemelt autonómia motivációt is¹. „Ellentendenciák mutatkoznak a költségvetési korlát felpuhulásával szemben a *vállalat* viselkedésében is. A legfontosabb motívum ezzel kapcsolatban az *önállóság* igénye... A vállalati emberek magatartása nem egyöntetű ebből a szempontból. Van, akit ez a 'kliens-patrónus' viszony kevésbé feszélyez, van, akit inkább.” (Kornai, 1980, *A hiány*, 334. oldal²)

¹ A vállalatvezetői motivációk igen összetettek voltak a magyar piaci szocializmus időszakában, és sokban különböztek a tőkés gazdaság szereplőitől. Hajdan például fontos adalékot adott ehhez Hegedüs András akkor nagy vihart kiváltott tanulmánya is. Hegedüs András (1984) *A nagyvállalatok és a szocializmus*. (Gondolatok Szalai Erzsébet könyvének olvasása közben.) *Közgazdasági Szemle*, 1. szám, 62-69. oldal.

² Kornai János (1980) *A hiány*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

2.4. A magyar rendszerváltás során felmerült koncepció, a német szociális piacgazdaság felfogása, a szerző szerint „a kor ortodoxiájához képest egy kipróbált heterodox gazdaságpolitikai koncepción nyugodott.” (Disszertáció, 98. oldal) Az önmagának feltett kérdésre, hogy ez valóban megvalósítható lett volna Magyarországon, a válasza az volt, „részben... A széles körű megvalósításához azonban a meglevőnél nagyobb költségvetési erő kellett volna.” (Tézisek, 13-14. oldal) Én ezt másképpen látom, szerintem egyáltalán nem. Nemcsak a külső feltételek, de még inkább a magyar viszonyok, hagyományok, előzmények, adottságok sem támasztották ennek a koncepciónak a realitását. Egyébként a szociális piacgazdaság modelljét egyedül Németország valósította meg, és mint jól tudjuk, sokszor maga is letért erről az útról.

2.5. Végül egy szerkezeti megjegyzés. Ennek a disszertációnak a műfaja a pályázó negyedszázados munkásságának az összefoglalása. Ez szükségszerűen szerteágazó témaköröket fog át. Az értekezés számos fontos és érdekes részelemzést és megállapítást tartalmaz. A dolgozat végén a megállapítások jelentős részben a korábbiak összegzésére törekszenek, de van, ami csak itt kerül kifejtésre. Ilyen az „utolérési kényszerről” szóló következtetés (Disszertáció, 160-165. oldal), vagy ezt követően a flow és stock kategóriákról szóló rész (Disszertáció, 165-169. oldal). Ezek persze nyilván szintén az elmúlt évtizedek kutatási hozadékának tekinthetők. Ugyanakkor színesíti a helyzetet, hogy a rövid füzetben kifejtett tézisek sorrendben, szerkezetben részben eltérnek a dolgozat összefoglaló részétől. Például itt megjelenik a rendszerváltás graduális/sokkszerű jellegének kérdése (Tézisek, 12-13. oldal), amit tárgyal a dolgozatban, de nincs kiemelve az ottani összefoglalóban. A rövid füzetben szereplő 3. tézis a működőtőke-beáramlásról (Tézisek, 13. oldal), viszont olyan témát érint, amiről nincs igazán szó a disszertációban.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy a disszertáció a jelölt előző tudományos fokozatának megszerzésétől eltelt évtizedek értékes és szerteágazó szakmai munkáját összegzi. Számos érdekes és fontos újszerű megállapítást tartalmaz. A mű az akadémiai doktori értekezéssel szemben támasztott tartalmi és formai követelményeknek megfelel. Mindezek alapján javaslom a nyilvános vita kitűzését és a mű elfogadását.

Debrecen, 2014. január 2.

Muraközy László